

Recenzii

**ANTOINE CHALVIN, JEAN-LÉON MULLER, KATRE TALVISTE,
MARIE VRINAT-NIKOLOV, *HISTOIRE DE LA TRADUCTION
LITTÉRAIRE EN EUROPE MÉDIANE: DES ORIGINES À 1989*,
RENNES: PRESSES UNIVERSITAIRES DE RENNES, 2019, 434 P.,
ISBN: 978-2-7535-7611-7**

***ISTORIA TRADUCERILOR LITERARE ÎN EUROPA MEDIANĂ: DE
LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN 1989***

Volumul de față este rezultatul unui proiect de cercetare finanțat prin programul „Emergence(s)” de primăria orașului Paris, cu participarea consiliului științific al Institutului Național de Limbi și Civilizații Orientale – INALCO, a Centrului de cercetare „Europes-Eurasie” și a Centrului Național de Cercetare Științifică – CNRS. Răspunde, așadar, unor cerințe pragmatice. Pe de o parte, din punct de vedere științific, acoperă un gol bibliografic important în programa universitară franceză, dar și, după cum vom vedea mai jos, internațională. Anume, realizează sintetic o istorie comparată a traducerilor literare în spațiul corespunzând, în mare, fostului Bloc Est, cu notabila excepție a Rusiei și cu includerea Finlandei. Pe de altă parte, răspunde necesității de a întări, în Occident, la fel de mult ca la nivel local, în fiecare dintre țările foste socialiste, sentimentul de apartenență culturală a acestor spații la Europa, frecvent neglijat în ultimii ani, în care valuri de naționalism au adus la putere, în unele dintre aceste state, guverne eurosceptice.

Acoperind nu mai puțin de 16 limbi, acest proiect a reunit abilitățile a 26 de cercetători, francezi și străini, implicați în egală măsură în activitatea de traducător. Din motive de concizie, este suficient să amintim aici profilul științific al coordonatorilor, deoarece acesta reflectă îndeaproape amploarea volumului. Antoine Chalvin, profesor universitar la INALCO, unde predă limba și literatura estonă și finlandeză, este totodată activ ca traducător din estonă și finlandeză, Jean-Léon Muller, membru al Centrului de cercetare „Europes-Eurasie” (INALCO), este traducător din maghiară, germană și engleză, Katre Talviste, cercetătoare la Universitatea din Tartu (Estonia), semnează traduceri din franceză în estonă, iar Marie Vrinat-Nikolov, profesor universitar de limba și literatura bulgară la INALCO, este traducătoare din limba bulgară.

O inovație introdusă de autori este conceptul de arii de traducere, *aires traductionnelles*, definite ca spații multilingve, care prezintă însă asemănări cu privire la practicile de traducere și la rolul cultural asumat de textele astfel puse în

circulație¹. Această demarcație terminologică prezintă avantajul, în viziunea autorilor, de a fi operațională atât diacronic, cât și sincron și devine cadrul pentru o istorie comparată. Urmând o demarcație terminologică introdusă anterior², volumul delimitează „Europa mediană”, *Europe médiane*, care cuprinde: *l'espace entre le monde germanique et le monde russe*³.

Volumul are patru părți, ordonate cronologic: *La traduction des textes religieux* (p. 15-72), *La traduction et la formation de la littérature profane* (p. 73-186), *La traduction et la modernité littéraire* (p. 187-252) și *Traduire sous le totalitarisme* (p. 253-364), încheindu-se cu o secțiune de concluzii generale (p. 365-372). O binevenită anexă, conținând diferitele denumiri sub care sunt sau au fost cunoscute, de-a lungul intervalului temporal avut în discuție, orașele menționate (p. 373-386), secțiuni de bibliografie (p. 387) și indici (p. 387-424) încheie volumul. Fiecare parte urmărește apoi, pe capitole, o serie de teme identificate ca relevante: textele selectate pentru traducere, când există suficiente date, profilul intelectual și social al traducătorilor, practici de traducere, discuții teoretice despre modul în care trebuie tradus, relația dintre traduceri și celelalte segmente ale culturii, cu accent pe limba scrisă și pe literatura vernaculară, impactul social al traducerilor prin analiza informațiilor despre difuziune și receptare. Unitatea ultimă de clasificare este dată de fiecare limbă în parte: albaneză, bosniacă și serbo-croată, bulgară, cehă, estoniană, finlandeză, letonă, lituaniană, macedoneană, maghiară, polonă, română, slovacă, slovenă, sorabă, ucraineană.

În cele ce urmează, reținem câteva aspecte interesante. În primul rând, autorii subliniază clar importanța pe care au avut-o, într-o primă etapă, traducerile textelor sacre pentru conturarea limbilor vernaculare și literaturilor aferente. Uneori a fost necesară crearea unui alfabet, un exemplu fiind scrierea glagolitică, urmată apoi de alfabetul chirilic (p. 55-6), în timp ce, în alte cazuri, alfabetul latin a fost adoptat și modificat pe o perioadă îndelungată de timp, pentru a răspunde exigențelor fonetice ale limbii țintă. Autorii nu neglijează nici implicațiile subtile care au decurs de aici. Aceste traduceri, investite cu autoritatea sacrului, ascultate în mod regulat în timpul serviciului religios, au dus, în unele cazuri, la promovarea formei dialectale în care au fost făcute la rangul de limbă literară standard (vezi cazul estonei p. 59, iar aici putem adăuga româna) sau opțiunea grafică a reușit să modifice pronunția, cu exemple reținute pentru finlandeză (p. 59). Cele mai

¹ Antoine Chalvin, Jean-Léon Muller, Katre Talviste, Marie Vrinat-Nikolov, *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane: des origines à 1989*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2019, p. 7.

² Antoine Chalvin, „Comment écrire une histoire aréale de la traduction?”, în Chalvin, Antoine, Lange, Anne, Monticelli, Daniele (coord.), *Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History = Entre les cultures et les textes: itinéraires en histoire de la traduction*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2011, p. 77-86.

³ Antoine Chalvin, Jean-Léon Muller, Katre Talviste, Marie Vrinat-Nikolov, *op.cit.*, p. 7.

durabile urme se regăsesc la nivelul lexicului, dar nici sintaxa nu a rămas neafectată. În cele mai multe situații însă, traduceri realizate între secolele XVI-XVII au contribuit decisiv la avântul limbilor vernaculare în detrimentul limbilor de cult și de cancelarie (după caz: latină, slavonă sau greacă veche).

O scurtă incursiune în sfera producției de carte încheie prima parte. Aceasta pune în evidență rolul introducerii tiparului, cu centrele de imprimare a cărții și evoluția lor în timp, impactul conflictelor de natură religioasă, în contextul opoziției dintre Reformă și Contrareformă.

Primul capitol din partea a doua propune realizarea unui *inventaire raisonné*, cuprinzând titlurile cele mai reprezentative care au fost traduse. Sondajul acoperă un cadru temporal amplu, ce acoperă secolele XVI-XIX și perioade istorice ca Renașterea, Barocul și Iluminismul (p. 74). Explicația se găsește în dificultatea de a gestiona imensa varietate și discrepanțele dintre zonele avute în vedere. Din aceleași considerente, autorii împart în trei (sub)zone lingvistico-literare spațiul studiat: Europa centrală, Europa de sud și baltică. Prin această partajare este pusă în evidență evoluția paralelă a spațiilor unitare din punctul de vedere al limbii, obligate însă să evolueze separat de demarcaje politice. Dacă începutul perioadei este mai degrabă legat de traduceri favorizate de contextul Reformei și al Contrareformei, spre sfârșitul acesteia începe să se contureze miza națională asociată literaturii în limbile vernaculare. Printre tendințele remarcate la nivel general care reflectă o atitudine modernă sunt: traduceri încep să urmeze un program, iar acesta poate fi trasat și urmărit cu o anumită consecvență deoarece traducătorii fac adesea parte din grupări literare sau sunt afiliați la reviste; ponderea literaturii laice este în creștere; se traduce atât din literatura înaltă, cât și din autori populari, Eugène Sue, Alexandre Dumas sau Walter Scott fiind bine reprezentați; preferințele pentru o limbă sau alta ca limbă sursă sunt condiționate de modă, franceza devenind foarte populară din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, înlocuind treptat vechile afinități culturale și politice, cum ar fi preferința pentru italiană în cercurile literare croate din secolele anterioare, mediată prin zone de contact cum este Ragusa (p. 83).

În ceea ce privește traducătorii (capitolul al II-lea), pentru perioada 1780-1860 se remarcă, în primul rând, o diversificare a extracției sociale a acestora. Alături de cler și nobilime, provin frecvent din familii de negustori, mici meșteșugari, țărani avuți etc. Originea rurală devine o posibilitate odată cu desființarea iobăgiei și, în special, prin răspândirea învățământului (p. 128-131). Schimbările de mentalitate permit, de asemenea, apariția femeilor în rândul traducătorilor. Mai numeroase în Ungaria și în zona cehă, dar prezente și printre traducătorii în română, bulgară, finlandeză etc., ele însoțesc traduceri cu alte activități creative, precum poezie sau teatru. Un impediment în calea profesionalizării meseriei este faptul că traduceri rămân o activitate prost remunerată. În Finlanda, un traducător poate primi un salariu de patru ori mai mic decât un autor

(p. 135). Un efect secundar al aceleiași stări de fapt este și selecția textelor traduse. Aceasta este frecvent făcută urmând considerente didactice, deoarece traducătorul lucrează ca profesor.

Capitolele III și VI aduc în discuție practicile de traducere și statutul limbilor în care se traduce. Deja din secolul al XVIII-lea în spațiul maghiar asistăm la primele polemici dintre „antichizanți” și „moderni” care ating și teoria traducerilor (p. 147). Totuși, aceste dezbateri teoretice nu exclud practici, ce continuă până la sfârșitul secolului al XIX-lea, de traducere prin parafraze, adaptări, „naturalizări”. Autorul poate fi omis din volumul tradus, traducătorul apare chiar mai rar.

În ceea ce privește limba, provocările sunt multiple pentru perioada 1780-1860. În timp ce unele limbi au statut de limbă oficială, altele coexistă cu una sau chiar mai multe limbi cu statut oficial sau dominant. În plus, însăși limba scrisă este adesea foarte eterogenă, problemă rezolvată spre sfârșitul perioadei prin eforturi susținute de normare a limbii (apar lexicoane, gramatici normative). Adesea, aceste eforturi sunt corelate cu mișcările naționale.

Rolul social al traducerilor (capitolul al VI-lea) este evidențiat prin utilizarea acestora pentru a evita cenzura, mai strictă în cazul lucrărilor originale (p. 173), dar, mai ales, prin contribuția pe care o au la formarea gusturilor cititorilor și diseminarea ideilor în aceste societăți covârșitor rurale și închise. Lecturile contribuie la deschiderea acestor comunități spre lumea înconjurătoare, premisă necesară pentru formarea propriei identități naționale (p. 182-183). Pe de altă parte, circulația cărților și a publicațiilor periodice este încă dificilă în aceste societăți (p. 177). Abia spre sfârșitul perioadei apare o rețea de librării și biblioteci pentru a răspunde nevoii populare de lectură.

Partea a treia se deschide cu reflecții teoretice binevenite despre conceptele foarte utilizate, cum ar fi modernitatea și modernismul (p. 187-8). Capitolul I prezintă contextul în care traducătorii Europei mediane evoluează între 1880 și 1945: difuzarea capitalismului, dezintegrarea vechii lumi reprezentate de imperiile în care a trăit până în 1918 majoritatea locuitorilor din regiune, crearea sau întărirea statelor naționale, apariția mișcărilor sociale și ascensiunea naționalismului, apoi a regimurilor dictatoriale în jurul anilor 1930. Spre sfârșitul anilor 1930 peisajul cultural este complet modificat. În tot spațiul de interes se răspândește o infrastructură publică (biblioteci și centre culturale de stat), dublată de rețele private (librării), care impun un caracter modern vieții literare.

De mare interes este capitolul al V-lea, unde este analizat discursul despre rolul jucat de modernitate în literaturile locale, devenite naționale, folosind traducerea ca vector. Impactul traducerii este subtil, mai ales în cazurile în care cei care o practică sunt poeții sau prozatorii, care stabilesc astfel un dialog cu autorul tradus, continuat în lucrările lor originale (p. 247).

Partea a patra propune câteva repere pentru studiul traducerii în regimurile totalitare, impuse în regiune, cu excepția Finlandei, după 1945. Contradicții ies la

iveală. Deși tirajele traducerilor sunt adesea meschine, textele astfel propuse au un impact foarte mare, fiind citite de formatori de opinie (p. 304-5). Asistăm, cum era de așteptat, la profesionalizarea profesiei de traducător. De asemenea, caracterul închis al societăților unde activează traducătorii îi investește oarecum neașteptat cu prestigiu și un statut social neegalate nici înainte, nici după perioada totalitară (p. 314).

Autocenzura se răspândește și apare o practică nouă, impusă sau adoptată în mod liber de către traducători, de a cosmetiza orice limbaj sau acțiuni care ar putea dăuna moralei comuniste și puritanismului cultivat în rândul publicului larg (p. 333-4). Apar și practici de lectură deconcertante, cum ar fi ceea ce autorii numesc *duplicité de la lecture* (p. 352), anume mecanisme, dezvoltate de publicul larg, de identificare în spatele mesajului manifest a sensului său „real”.

Volumul își atinge obiectivul principal, acela de a scrie prima istorie comună a traducerilor și a reflecției teoretice asupra modului în care trebuie făcute, pornind de la un singur set de repere, pentru spațiul vast denumit aici Europa mediană. Abordarea comparată reușește să surprindă imensele decalaje inițiale dintre zonele studiate, precum și graduala omogenizare a practicilor de traducere, accelerată pe măsură ce fermenți ai modernității, cum ar fi mijloacele de producție și relațiile de lucru de tip capitalist, naționalismul, socialismul, liberalismul, etc. câștigă teren în zonele cuprinse în studiul de față.

Sigur, unele opțiuni rămân ezitant argumentate. Spre exemplu, demarcația inițială a spațiului reflectă harta geopolitică a Europei în 1989, fiind puțin operațională pentru secolele XV-XVIII. Includerea spațiului finlandez în studiu pare mai mult să reflecte considerente de înrudire lingvistică (cu estona) și specializarea pe această familie de limbi a unuia dintre coordonatori (Antoine Chalvin), decât existența unor similitudini de profunzime între condițiile de lucru la dispoziția unui traducător finlandez și un omolog aflat la cealaltă extremă a spațiului adus în discuție (român sau bulgar), în secolul al XVIII-lea. Absența spațiului grec din discuție distorsionează oarecum prisma pentru zonele controlate de Imperiul Otoman incluse în studiu (limbi ca sârba, bulgara, albaneza, româna etc.). O omisiune mai importantă este bibliografia redusă și neactualizată pentru limbi cum ar fi româna, ceea ce diminuează din utilitatea volumului ca lucrare de referință. Dincolo însă de un anumit arbitrar, inevitabil probabil în sinteze de o asemenea amploare temporală și spațială, *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane: des origines à 1989* este un instrument de lucru binevenit pentru studenți și cercetători interesați de o serie de aspecte, mergând de la istoria traducerilor, până la producția de carte în limbi vernaculare, răspândirea factorilor modernității și culminând cu apariția statului național și cu peripețiile sale postbelice, prin perspectiva unică oferită de literatura străină în haine lingvistice autohtone.

Andreea Ștefan